

ІСТОРИКО-ФІЛОСОФСЬКІ ПОГЛЯДИ НАРОДІВ НА ПРОБЛЕМУ РОЗВИТКУ ОСВІТИ

Статтю присвячено аналізу особливостей формування освіти у різних народів з давніх часів до сьогодення. Показано взаємозалежність між формуванням та розвитком освіти від розвитку суспільства та домінуючих ціннісних вимірів людського життя. Розглянуто історико-філософський підхід у становленні систем освіти, що забезпечує визначення закономірностей та напрямів удосконалення сучасної системи освіти і, насамперед, її управлінської складової. Охарактеризовано історичне підґрунтя для формування сучасних підходів розвитку управління освітою на державно-громадських засадах.

Постановка проблеми. Будь-яка система освіти історична, вона тісно пов'язана із суспільними цінностями, які домінують у суспільстві. Певній стадії розвитку суспільства, як правило, відповідає і певна система освіти та виховання. Саме глибоке розуміння закономірностей, стану та напрямів удосконалення системи освіти України можливе за умови застосування історичних підходів, які у своїй сукупності дають можливість розглянути вершинні, найбільш вагомні прояви становлення та розвитку на основі осмислення й усвідомлення історичного досвіду вітчизняної та зарубіжної освіти, неоднорідних процесів успадкування набутих педагогічної галузі знань.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналізом особливостей розвитку освіти, управління освітніми системами на території нинішньої України в її різні історичні періоди займалися В. Кремень, В. Андрущенко, О. Дем'янчук, М. Дарманський, С. Золотухіна, Л. Калініна, К. Корсак, В. Луговий, В. Майборода.

Таким чином, аналіз філософсько-педагогічної літератури свідчить про діалектичний взаємозв'язок між суспільною формацією та розвитком систем освіти й видів управління, що дало змогу визначити **мету цієї статті**: здійснити історичний аналіз систем управління в різних країнах та охарактеризувати вплив домінуючих суспільних цінностей на їх формування; показати залежність систем управління від суспільних трансформацій та зазначити історичне підґрунтя для розвитку управління освітою, як державно-громадського на сучасному етапі суспільних змін в Україні.

Розглядаючи формування освіти в історичному аспекті в різних країнах зазначимо, що у Стародавній Індії суспільство жорстко розмежовувалося на касты: брахмани (вища релігійна каста), кшатрії (воїни, управлінці), шудри (торгівці, майстри), вайш'ї (нижча каста різноробочих). Така ієрархічність у суспільстві накладала свій відбиток на отримання освіти; існували школи лише для вищих станів: школи брахманів і школи кшатр'їв, а для нижчих каст взагалі не передбачалося здобування освіти. Школи були різними за змістом, терміном навчання і не зводилися до однієї системи управління.

Помітно відрізнялися суспільні цінності життя у Стародавньому Китаї (VI-V ст. до н.е.). Основою державно-суспільних поглядів була безперечна віра, що земні порядки і правила йдуть від Неба через імператора. Найпомітніший внесок у розвиток суспільно-моральних поглядів зробили мислителі Лао-цзи, Конфуцій. Суспільні цінності: справедливість, доброта, рівність всіх перед законом "Дао" тобто Неба, особистий розвиток й вдосконалення людини, цінність сім'ї зробили помітні зрушення у гуманізації суспільства.

Розглядаючи у контексті залежності розвитку освіти від домінування суспільних цінностей ми зазначаємо, що ідеї гуманізму, рівності знайшли своє відображення в отриманні освіти. Існували общинні школи, які поділялися на центральні та місцеві. Були приватні та аристократичні школи. Для підготовки чиновників діяли спеціальні навчальні заклади, в яких отримували знання з філософії, астрономії, математики та медицини. З'явилася система освіти, в якій вперше було започатковано складання екзаменів для тих, хто бажав стати чиновником чи вченим. Подальшого розвитку набувають управлінські підходи, в яких поряд з моральністю та принципом "не зашкодь" набуває великого значення чітка організація та формалізація діяльності з тим, щоб кожен дотримувався своїх обов'язків і знаходився на відведеному йому місці, посаді. Ставляться вимоги до керівника. Лао-цзи вказував: "кращий керівник той, про якого люди знають лише те, що він існує; мудрий керівник не робить нічого такого, що гальмує принцип саморозвитку, і тоді суспільство процвітає, перебуваючи в гармонії і спокої" [1: 191].

Розглядаючи уявлення стародавнього суспільства про всесвітній порядок, державний устрій, закон та освіту, вони почали складатись в окрему систему знань, причому формувались вони у Стародавній Греції активніше, ніж у країнах Стародавнього Сходу. Серед сформованих цінностей у Стародавній Греції на перший план постають – краса, гармонійний розвиток особистості, вільний громадянин. Практично жоден із великих філософів Давньої Греції не залишив без уваги проблеми держави, управління та виховання. Платон запропонував утопічну модель держави, порівнюючи з нею такі види правління, як тиранія, олігархія, тимократія і демократія [2]. Інший античний мислитель Аристотель серед форм державного правління перевагу надавав республіці і наголошував на трьох органах влади: законодавчій, виконавчій й судовій [3]. Від зовнішньої свободи, про необхідність якої казали античні мислителі, громадська думка перейшла до проблеми внутрішньої свободи людини і суспільного устрою освіти. Варто зазначити, що запровадження інституту громадянства вплинуло на створення розвиненої і досконалої на той час системи освіти, хоча системи навчання і виховання в Афінах і Спарті відрізнялися.

Так, у Спарті навчання було державним з 7 до 18 років і носило військово-фізичний характер. В Афінах навчання поєднувало розумовий, етичний моральний, фізичний розвиток з метою виховання гармонійної людини. Школи були платними і не для всіх доступними. Освіта набула ознак системності за правління О. Македонського, вона стала громадською справою, особливе суспільне становище посідає вчитель, запроваджуються систематичні плани навчання, створюються підручники. Демократичність державного устрою Стародавньої Греції сприяла демократизації в отриманні освіти, зокрема, вона передбачала однакове навчання хлопчиків і дівчаток. Таким чином, грецька школа еллінського періоду стала зразком для середньовічної Європи.

Розглядаючи розвиток державності у середньовічній Європі, спостерігаємо певну дуальність в суспільних цінностях: християнське милосердя та жорстокі переслідування еретиків і язичників, витончені богословсько-схоластичні дискусії про таємниці християнського вчення і непроглядне нещастя народу, зневажливість до людської особистості і християнське піклування про спасіння душі. На той час склалися декілька типів навчальних систем:

1. Церковні школи при монастирях, соборах вивчали "сім вільних мистецтв" – граматику, риторику, діалектику, геометрію, арифметику, музику та астрономію.

2. Гільдійські і цехові школи, які згодом було перетворено на міські початкові школи, утримувалися за кошти міського магістрату. У таких школах навчали дітей письму, лічбі, читанню, релігії та готували їх до торгівельно-ремісничих справ.

Освіта носила становий характер і для багатьох була недоступною. У системі навчання та виховання використовувалася практика фізичних покарань. Негативною стороною такого виховання була відсутність психологічного підходу до дітей, а система примусу в освіті не сприяла творчості, розвитку мислення та не формувала особистостей. Відмічаємо, що християнський догматизм суттєво призупинив розвиток науки, відклав свій відбиток у отриманні освіти. Так, у вогні інквізиції було спалено багато видатних, прогресивних мислителів і філософів.

Системне ігнорування церковною школою нових знань привело до невдоволення вчених і в XII столітті вони почали об'єднуватися у позацерковні спілки, що згодом стали ініціаторами створення вищих спеціалізованих закладів – університетів (у Болонії у 1158 р., Оксфорді у 1168 р., Кембриджі у 1209 р., Парижі у 1253 р., Празі у 1348 р.). В університетах (від лат. "universitas" – сукупність) було, як правило, чотири факультети: мистецький, юридичний, медичний і богословський. Після 5-6 років навчання студенти отримували ступінь "магістра", а особи які закінчували повний курс навчання в університеті, тобто 11-13 років, здобували вище звання – "доктор наук". Виникають перші університети. Університети стали вищими навчальними закладами із самоврядною системою управління, що реалізували вільне викладання і розвиток усіх галузей науки, користувалися достатньо широким суспільним визнанням і надавали студентам значний простір у виборі і направленні отриманих знань [4].

В епоху Відродження (XIV-XVI ст.) відроджується античний ідеал гармонійно розвиненої людини і така ідейна течія дістала назву гуманізм. Так, гуманізм епохи Відродження знайшов своє відображення в XIII-XIX ст. серед філософів і педагогів різних країн: Ж.-Ж. Руссо, І. Кант, О. Радищев, Г. Песталоцці, Д. Дідро, К. Ушинський та інші, серед яких поглиблюється виховання таких моральних якостей, як добрих переконань і волі, свободи і людяності; управління освітою набули системи, відбулися зміни у підготовці педагогічних кадрів. Гуманісти наголошували на поглибленні та розширенні змісту освіти, праві дітей навчатися у різних типах шкіл, викладанні рідною мовою, розвитку активного мислення у навчанні, використанні наочності, організації екскурсій та права жінок навчатися у різних типах шкіл.

Гуманістичні ідеї вплинули на розвиток освіти і вона набуває рис: поваги до дитини, враховуються психологічні особливості, прагнення до фізичного розвитку, піднесення морального виховання, заперечення фізичних покарань та зменшення впливу церкви на школу. Існували міські школи, відкривалися латинські школи підвищеного типу (колегіуми, гімназії), нові університети, державні та приватні школи для дівчат, в яких навчалися переважно діти заможних батьків.

Таким чином, після середньовічного періоду епоха Відродження підняла освіту на якісно новий рівень. Навчання та виховання все більше уваги приділяє особистості дитини, враховується вікова психологія у навчанні. Навчальний процес набув рис системності, а класно-урочна система навчання утвердилася згодом у всіх країнах світу. Відбувається зміна цінностей в суспільстві: зближення з природою, ідеал гармонійної людини, поняття прекрасного, естетичного, відмова від фізичних покарань і це докорінно вплинуло на підходи у вихованні. Були написані нові підручники, налагоджено їх друк, освіта стала доступною для дівчаток та хлопців і всіх верств населення, відбувається поглиблення навчання в університетах. Епоха Відродження стала наступним етапом у розвитку системи освіти та науки управління. Простежується взаємозв'язок виховання і управління та знову утверджується залежність законів від реальної дійсності. Епоха Відродження наповнила середньовічну освіту новим змістом, але організаційно змінила її мало.

Епоха європейського Відродження, яка породила гуманізм і реформації, певним чином вплинула і на формування освіти в Україні. Нову сторінку в історії української національної освіти відкрили братські школи. Братства – релігійно-національні організації українських православних міщан. Така організація створювалася навколо парафіяльної церкви, зібрані внески йшли на її матеріальну допомогу та благодійність. Поступово сфера діяльності братств розширювалася, вони відгукувалися на всі найважливіші події суспільно-політичного життя, відкривали школи, друкарні, видавали підручники.

У кінці XVI ст. виникають початкові і підвищені школи, які організовували і утримували церковні братства. Виникнення братських шкіл було обумовлено боротьбою братчиків проти окатоличення українців і в основу ідеології їх діяльності було покладено просвітництво. Першою братською школою підвищеного типу стала львівська братська школа у 1586 році, а згодом такі школи були відкриті у Києві, Луцьку, Вінниці, Кам'янець-Подільському та інших містах України (загалом близько 30). Братські школи були народними, відрізняючись від усіх інших, передусім, демократичністю своїх внутрішніх засад – тут мали право вчитися діти всіх станів, а також сироти. Утримувалися школи на кошти братств, бідні та сироти навчалися безкоштовно, при цьому виключалася будь-яка несправедливість. Варто зазначити, що братські школи за організацією навчання і розпорядком шкільного життя перевершили подібні західноєвропейські школи. Наприклад, в окремих пунктах порядку шкільного Статуту Львівської братської школи відмічалось: "Багатий над убогим нічим не має бути вищий у школі, тільки самою наукою, а плоттю всі рівні; всі – бо є у Христа брати, від однієї голови Христа; жоден – бо член, як око руці, а рука нозі не може сказати: "Не треба мені тебе"[5: 61-62]. Це підтвердження рівного ставлення та демократичності братських шкіл. У школах підвищеного типу навчали читанню, лічбі, письму, хоровому співу та "сім вільних мистецтв". Введення класно-урочної системи навчання, ґрунтовність викладання, високі вимоги до вчителя, чітка організація навчального процесу забезпечували отримання високого рівня освіти, а також варто зазначити, що існував тісний зв'язок із батьками і не дозволялося без дозволу пропускати заняття. Громада (братія) сама наймала вчителів і проводила контроль і управління школою, про що було зазначено у статуті Львівської братської школи 1586 року: "Мають бути приставлені від братії два чоловіки вправні заради шкільного ладу, щоб доглядали науки й добрі та лукаві діла дидакалові (учителів) – що ж бо сіє людина, те й поже. І тим братам має бути дано реєстра під братською печаткою, до якого мають записувати дітей, відданих до науки і відповідно літ та дитячої науки має видаватися і зарплата їм, тобто дидакалам" [5: 61-62]. На нашу думку, вперше у братських школах запроваджується громадський контроль за навчанням і вихованням у таких школах та громадський характер управління братською школою і це сприяло покращанню організації навчального процесу, довіри громади до такої школи. Розглядаючи функціонування братських шкіл у контексті ефективності управління зазначаємо, що саме громадський характер управління не тільки забезпечував достатній контроль за освітою, а й забезпечував гарний рівень отримуваних знань і такий історичний приклад є корисним для врахування у виборі методів реформування сучасного управління освітою.

За часів гетьманської держави в Україні широко розповсюдилася шкільна справа та ідеї освіти, а серед ідеалів козацької педагогіки є виховання вільної і незламної у своїх прагненнях людини. Характеризуючи козацькі та полкові школи, варто зазначити, що основною підготовкою у школах було готування фізично-загартованих воїнів-захисників рідного краю.

Унікальним досягненням того часу був високий відсоток письменних людей (до 90 %). Позитивною рисою була доступність, нестановий, демократичний характер освіти. Діти всіх соціальних груп могли вчитися, оскільки навчання було безкоштовним. Система освіти козацької держави включала в себе як початковий рівень отримання знань, так і можливість отримання вищого ступеня освіченості. Поряд із світським навчанням і вихованням, існували й такі їх види, як релігійне і військове, а вихідці з інших країн заснували переважно у містах власні школи. Міщани мали також структури професійного (ремісницького) навчання. Однак, питома вага природних і точних наук була мала, що є свідченням певної відірваності від життя. Наприклад, у Києво-Могилянській академії факультет медицини був відкритий лише у XIX ст. Навчання в школах, колегіумах і академіях проводилися переважно латиною, а українська мова практично не впроваджувалася в учбовий процес, що не сприяло ствердженню живої мови народу. Традиція широкої початкової освіти була перервана разом із закріпаченням українських селян до кінця XVIII ст. при Катерині II.

Згодом політика уніфікації, централізації і русифікації освіти привели до того, що Україна стала Малоросією, тобто провінцією імперії і це призупинило освітньо-культурний розвиток української нації. Однак, варто зазначити, що такого занепаду не було на Західній Україні, яка у XIX столітті знаходилася у складі Австро-Угорської імперії. Так, у той період на території Львівщини управління освіти на рівні краю належало Крайовій шкільній раді, яку очолював намісник – вища посадова особа в краї. У Галичині до Ради входили постійний референт намісництва в шкільних справах, два інспектори та член крайового відділу (як представник адміністрації), два делегати від міських рад Львова та Кракова (представники місцевого самоврядування), дві духовні особи (від церкви) та дві особи від навчальних закладів. Згідно зі статутом ця Рада призначала шкільних інспекторів, директорів та вчителів середніх і народних шкіл, затверджувала навчальні плани та річні бюджети освітніх закладів, рекомендувала до друку підручники, готувала і видавала щорічні звіти про громадське виховання в краї. Можемо зробити висновок, що Крайові шкільні ради були прикладом колегіальної системи управління освітою, хоча громадський компонент у Раді було представлено не широко, лише делегатами від міської ради та церковнослужителями.

Змінилася ситуація із проголошенням у 1917 році УНР. Так, уже в серпні 1917 року на II всеукраїнському вчительському з'їзді було прописано основні засади нової школи:

- школа в Україні мусить бути націонал-демократичною;
- навчання й виховання здійснюються українською мовою;
- усі громадяни України мають право на безплатну нижчу, середню й вищу освіту;
- школа повинна бути єдиною;
- освіта повинна бути обов'язковою і світською.

І постановою Міністерства Народної Освіти УНР "Про всенародне навчання" від 22 січня 1918 року та II Універсал Центральної Ради 29 квітня 1918 року [6: 12] закріпили засади освіти, згідно з якими всім дітям шкільного віку повинна бути надана можливість одержувати безкоштовну освіту в загальноосвітній школі. Школи підпорядковувалися міським і повітовим земським самоврядуванням, могли бути приватні школи, але також на загальних основах підпорядковувалися самоврядним місцевим органам. Постановою визначалися тривалість навчання у загальноосвітній школі, обов'язковість планування, кількість дітей на одного учителя та особливості фінансування вчителів тощо. Отже, молода українська держава – УНР законодавчо закріпила засади народної освіти, зазначила головними пріоритетами освіти обов'язковість, рівність, безплатність, національну спрямованість, демократичність. Так за короткий строк державотворення УНР зробила вагомий крок у створенні саме народної, національної освіти, яка сприяла відродженню української мови, культури та української самобутності.

Таким чином, у кожний історичний період за умов власної державної розбудови Україна демонструвала свою здатність створювати систему освіти на рівних, демократичних засадах, що сприяло її розвитку та визнанню серед інших країн.

Необхідно вказати на взаємозалежність між ціннісними вимірами людського життя і розвитком освіти. Так, у різні періоди саме домінування таких суспільних цінностей, як гуманізм, рівність, ідеал гармонійного розвитку забезпечували розвиток освіти, її доступність для всіх верст населення. Історичним підґрунтям формування сучасних підходів до громадсько-орієнтованого характеру управління є магдебурзьке право і братські школи, військово-адміністративне самоврядування часів козацької держави, Конституція УНР та II Універсал Центральної Ради 1918 року.

Отже, можемо зробити висновки, що державно-громадське управління освітою не є новим і в Україні на початку III тисячоліття із проголошення демократичної розбудови країни склалися досить сприятливі умови для оновлення управління освітою саме на державно-громадських засадах. Питання розвитку управління на державно-громадських засадах обумовлене не тільки державною політикою, а й розвитком самих територіальних громад, що передбачає активнішу їх участь у всіх напрямках життя громади і освіти зокрема.

СПИСОК ВИКОРИТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Дао Дэ Цзин. Книга пути и благодати / Дао Дэ Цзин. – М. : ЭКСМО- Пресс, 2006. – 400 с.
2. Платон. Держава / Платон. – К. : Основи, 2005. – 352 с.
3. Аристотель. Політика / Аристотель. – К. : Основи, 2005 – 238 с.
4. Кузьмінський І. Педагогіка : [підручник] / І. Кузьмінський, В. Омеляненко. – К. : Знання-Прес, 2004 – 445 с.
5. Кремінь В. Історія української школи і педагогіки / В. Кремінь. – К. : Знання, 2003. – 765 с.
6. Васькович Г. Шкільництво в Україні (1905-1920) / Г. Васькович // Мандрівець. – 1995. – № 3 – 36 с.

REFERENCES (TRANSLATED & TRANSLITERATED)

1. Tao Te Ching. Kniga puti i blagodati [The Book of the Way and Godsend] / Tao Te Ching. – М. : EKSMO-Press, 2006. – 400 s.
2. Plato. Derzhava [State] / Plato. – К. : Osnovy, 2005. – 352 s.
3. Aristotle. Polityka [Politics] / Aristotle. – К. : Osnovy, 2005. – 238 s.
4. Kuzmins'kyi I. Pedagogika [Pedagogy] / I. Kuzmins'kyi, O. Omel'ianenko. – К. : Znannia-Pres, 2004. – 445 s.
5. Kremin' V. Istorii ukrains'koi shkoly i pedagogiky [The History of the Ukrainian School and Pedagogy]. – К. : "Znannia", 2003. – 756 s.
6. Vas'kovych G. Shkil'nytstvo v Ukraini (1905-1920) [Schooling in Ukraine (1905-1920)] / G. Vas'kovych // Mandrivets' [Wanderer]. – 1995. – № 3. – 36 s.

Матеріал надійшов до редакції 30.07. 2012 р.

Гончарук В. В. Історико-філософские воззрения народов на проблему развития образования.

Статья посвящена анализу особенностей формирования образования у разных народов с древних времен до современности. Показана взаимозависимость между формированием и развитием образования от развития общества и доминирующих ценностных измерений человеческой жизни. Рассмотрен историко-философский подход в становлении системы образования, обеспечивающий определение закономерностей и направлений совершенствования современной системы образования и прежде всего ее управленческой составляющей. Дана историческая основа для формирования современных подходов развития управления образованием на государственно-общественных началах.

Goncharuk V. V. Folk Historical and Philosophical Views on the Issue of Education.

The article analyzes the peculiarities of education in various nations from ancient times to the present. The interdependence between the formation and development of education from the society's development of society and the dominant values of human life measurement is shown. The historical and philosophical approach in the development of education systems, providing the definition patterns and directions of the modern educational system perfection and especially its management component is considered. The historical basis for the formation of modern approaches of the educational management on the public-voluntary basis is represented.